

АРТЮХ В.О.

ПРО ОДНЕ ІСТОРИОСОФСЬКЕ УЯВЛЕННЯ У ПАМФЛЕТАХ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

Аналізуються історіософські уявлення українського письменника Миколи Хвильового. Визначається вплив трьох світоглядно-філософських традицій на його історіософські ідеї.

Культурний підйом 20-х рр. ХХ ст. увійшов в українську історію під назвою “розстріляного відродження” (цей термін вперше вжив Юрій Лавріненко). Політика “українізації”, яку більшовики активно почали проводити з 1923 р., об’єктивно продовжила процеси виокремлення української нації з російської наднаціональної “уявної” спільноти після національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Становлення української нації у ХХ ст. у ході цих історичних процесів передбачало і формування нової національної ідентичності (на відміну від старої малоросійської регіональної як складової “общерусской”), що включало усвідомлення свого культурного місцезнаходження в межах цивілізаційної опозиції “Захід - Схід”. Початки такого “цивілізаційного” самоусвідомлення творяться креативною силою - групами національно заангажованих інтелектуалів у вигляді певних історіософських схем, і вже потім заносяться до масової свідомості українського народу.

Одним із найбільш яскравих ідеологів культурно-національного відродження цього періоду був класик української літератури, націонал-комуніст Микола Хвильовий (Фігільов) (1893-1933). Якраз Хвильовий, в основному у своїх памфлетах, у 1925-1926 рр. “*Камо грядеши?*”, “*Апологети писаризму*”, “*Україна чи Малоросія?*”, і спробував витворити не-систематизовану історіософську модель “*відродженої*” української нації на межі двох цивілізацій¹.

Правда, пізніше він кілька разів був змушений каятись перед комуністичною владою, а вже після третього покаяння 1930 р., на думку Юрія Шевельова, він перестає бути справжнім письменником. У тогочасних його писаннях “*вже стерті межі між критичною статтею і доносом*”. Отже, період 1925-1926 рр. з огляду на наступні події - це своєрідна “*мить прозріння*” в інтелектуальному розвитку Хвильового.

Історіософські погляди Хвильового з його уявленнями, ідеями та образами-закликами “*азіатського ренесансу*”, “*психологічної Європи*”, “*геть від Москви!*” були помічені та вперше проаналізовані у статтях Дмитра Донцова, який зі Львова уважно слідкував за культурним життям у “*Советській*” Україні. Потім в еміграції цю тему зачіпали у своїх публікаціях П.Голубенко, Ю.Бойко (Блохін), Ю.Шерех та І.Лисяк-Рудницький.

Серед останніх робіт варто виділити розвідки Мейса Джеймса, В.Пахаренка, О.Толочка, В.Родіна, І.Дзюби, Г.Вдовиченка². Особливість нашого підходу полягає в тому, що ми спробуємо спеціально проаналізувати

Артюх В'ячеслав Олексійович - кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Сумського державного університету.

лише бачення Хвильовим цивілізаційної специфіки України в контексті філософсько-світоглядних впливів О.Шпенглера, матеріалістичного розуміння історії та української національної ідеології.

Історіософія як інтелектуальна практика на межі філософії історії та ідеології, що шукає в минулому, сьогоденні і майбутньому якийсь сенс і намагається осмислити шлях України в історії, стає дієвим засобом вирішення суспільно-політичних та культурних завдань нації. Історіософія Хвильового добре ілюструє вищенаведену тезу.

Відразу відзначимо, що пошуки цивілізаційної приналежності України “на межі” Заходу і Сходу хвилюють у 20-х рр. і багатьох інших творців української національної ідеології, що знаходились поза межами більшовицької України. Так, сам вираз “Україна між Сходом і Заходом” у 1925 р. вперше, здається, вжив у своїй розвідці “Релігія і церква в історії України” відомий ідеолог консерватизму В’ячеслав Липинський. Він писав: “Від дня наших народин йде на землі нашій перехрещення впливів Сходу і Заходу: двох відмінних культур, світоглядів, понять і цивілізацій”³. Він говорив також про “рівновагу між Сходом і Заходом - між культурою візантійською, перевага якої вела на Україні до “Третього Риму” - православної Москви, і культурою латинською, перевага якої вела до її авангарду на Сході - до Польщі”⁴, про синтез між елементами культури Заходу і Сходу в Україні, синтез, “який є суттю України”⁵.

Багато писав на цю тему і Дмитро Донцов, особливо у праці “Націоналізм” (1926), протиставляючи світогляд “буддистських” народів як уособлення цивілізації Сходу “фавстівському” світогляду людини Заходу. Росія для нього - це Схід, що знаходиться у постійному антагонізмі з Європою-Заходом. Місце України у цьому міжцивілізаційному протистоянні він бачить однозначно у рухові до Заходу⁶.

У контексті європейської історіософської думки проблема цивілізаційного місцезнаходження після страшних потрясінь Першої світової війни, яка підштовхнула до розуміння недовіри оптимістичних позитивістсько-прогресивістських схем історичного процесу, що розроблялись у західноєвропейському раціоналізмі протягом останніх двохсот років, турбувала представників різних національних ідеологій, світоглядів, інтелектуальних традицій. Так, один із лідерів російських євразійців Павло Біциллі пише статтю “Схід і Захід в історії Старого світу”. Ідеолог німецької “консервативної революції” Артур Мьолер ван ден Брук пише роботу “Німеччина між Європою і Заходом” (1922). Польський історик й історіософ Фелікс Конечни називає одну зі своїх статей “Польща між Сходом і Заходом”. У російського філософа і соціолога Федора Степуна була робота “Росія між Сходом і Заходом”, правда, видана вже у 1962 р. Було й багато інших подібних їм назв філософських і публіцистичних робіт. В обрії цих зацікавлень ідея цивілізаційної приналежності турбувала і представників українського “розстріляного відродження” в “Советській” Україні.

Хвильовий - українець, комуніст і, врешті, європеець. Ці три складники його ідентичності, злиті в суперечливе ціле, і породили амбівалентність його світогляду, яка так добре відчувається у його публіцистиці. У своєму забороненому за життя памфлеті “Україна чи Малоросія?” Хвильовий зовсім

не проти ідеї Шпенглера⁷ про те, що *“кожний народ переживає дитинство, культурний етап і цивілізаційний...”*⁸. Цивілізаційний етап і на наш погляд є останнім акордом будь-якої культури і початком її кінця. Але далі він якось нелогічно накладає на цей органічний шпенглерівський поділ історії *“істматівську”* ідею суспільно-економічної формації і говорить про патріархальний, феодальний, буржуазний і пролетарський час людської історії⁹. Власне, те, що було замкненою цілісністю (дискретною локальною культурою) у Шпенглера, перетворюється у Хвильового на певну кількість етапів на лінії історичного прогресу в межах іншої єдності - світового історичного процесу.

Перший етап у розвитку культури за Хвильовим починається в Азії, і тому *“і мікенську, і індійську, і єгипетську, і вавилонську, і арабську культури ми відносимо до патріархального напівміфічного циклу”*¹⁰ (як ілюстрація вищесказаного: тут етап за інерцією все ще продовжує називатись циклом). Після патріархального періоду настає час феодального, який *“природно мусив виявляти себе на європейській території, де людський матеріал був повний набраної в віках і не виявленої енергії. Цією енергією Європа розв’язала не тільки другий період, але й третій - буржуазний. Четвертий, пролетарський, культурно-історичний тип європейське населення не здібне підняти. ... Сьогодні ми - сучасники “Гибелі Європи”, але не як фаустівської культури, а як буржуазного типу. Але ми - сучасники й свідки падіння творчої енергії людського матеріалу на європейській території. Західне суспільство природно йде до стану духовної імпотенції”*¹¹.

На відміну від Шпенглера, який пояснює специфіку кожного з культурних організмів наявністю специфічної *“душі”*, у Хвильового ми зустрічаємо ідею *“наскрізних”* психологічних типів, що визначають сутність і антагоністичних класів, і суспільно-економічних формацій в цілому. Для Європи таким типом Хвильовий визначає тип громадянської людини. Така людина зустрічається і в минулому, і в сучасності, і серед буржуазії, і серед пролетаріату (*“Тут ми стикаємось з ідеалом громадської людини, яка ускладнювалась протягом багатьох віків і є власністю всіх класів”*¹²).

Своїм поглядам Хвильовий знаходить підтримку у інших представників, особливо елітаристського світогляду, в тогочасному українському культурному житті. Так, відомий поет і літературознавець Микола Зеров всупереч класовим принципам комуністичної ідеології писав: *“Значить, не уникаймо і старої Європи, і буржуазної, і навіть феодальної, не лякаймося її психологічної зарази (хто знає, може, пролетаріатові краще вже заразитися класовою окресленістю західноєвропейського буржуа, аніж млявістю російського “кающогося дворянина”), освоюймо джерела європейської культури, бо мусимо її знати, щоб не залишитися назавжди провінціалами. І на звернене до молоді “Камо грядеши?” Хвильового відповімо: ad fontes! Тобто йдемо до перших джерел, доходьмо коріння”*¹³.

І якщо Шпенглер просто констатує стан занепаду Європи як певного культурно-історичного типу, то Хвильовий, відійшовши від такого шпенглерівського розуміння і застосувавши марксистський прогресистський підхід до історичного процесу, пророкує на місці старої європейської цивілізації утворення нового культурного організму, тобто четвертого

культурно-історичного типу, а також вказує на пролетаріат як на ту силу, що приведе до його утворення. Якщо логічно продовжити думку Хвильового, то це і є стан комунізму.

У поглядах Хвильового можна також зауважити деякі цікаві паралелі між шпенглерівським розумінням цивілізації і ленінським вченням про імперіалізм як про вищу і останню стадію капіталізму. Як відомо, у Шпенглера цивілізація - це останній етап у розвитку культури. Тому без перебільшення можна стверджувати, що у кожного з восьми культурно-історичних типів, на які він ділить історію людства, є своя цивілізація. Кожен культурно-історичний тип, будучи організмом, прямує до своєї загибелі. І тому цивілізація стає невідворотною долею будь-якої культури. *“Цивілізації суть самые крайние и самые искусственные состояния, на которые способен более высокий тип людей. Они - завершение; они следуют за становлением как ставшее, за жизнью как смерть, за развитием как оцепенение, за древней и душевным детством, засвидетельствованным дорикой и готикой, как умственная старость и каменный, окаменяющий мировой город. Они - конец, без права обжалования...”*¹⁴.

Найцікавіше, чого не помітили попередні дослідники памфлетів Хвильового, - це те, що у Шпенглера цивілізація стає тотожною імперіалізму: *“Имперализм, - стверджує він, - это чистая цивилизация. В этой непреложной форме проявляется судьба Запада”*¹⁵. І якраз у цьому моменті ленінська класова критика імперіалізму як загниваючого капіталізму збігається з критикою цивілізаційного заокостеніння Заходу Шпенглером. Тому не дивно, що для Хвильового втрата *“класового чуття”* (що закидали йому комуністичні критики) перед таким і багатьма подібним пасажами *“Присмерків Європи”* стає неминучою; Шпенглер лише підтверджує ленінське вчення про імперіалізм. Така накладка класового марксистського і цивілізаційного шпенглерівського підходів до розуміння загальноєвропейської кризи породжує уявлення про неминучу загибель Заходу. Та Хвильовий, у відповідності із діалектичним вченням у стані загнивання, помічає і паростки нової Європи. Як не дивно, ці світлі моменти він пов'язує із фашистським рухом 20-х рр. Його, який описував у своїх художніх творах ідеал нової могутньої людини, творця щасливого *“завтра”* людства, не могли не захопити аналогічні особливості фашистської доктрини, внутрішня енергетика цього руху, ніцшеанська ідеологія жаги до життя, волі до влади¹⁶.

Щоб стати нацією, потрібно спочатку *ідею* України вивести за межі її маргінально-провінційного статусу у складі російської нерозчленованої релігійно-культурно-національної єдності. Таке *“виведення”* розпочалося серед українських *“будителів”*-інтелектуалів ще у ХІХ ст. (Т.Шевченко, М.Костомаров, П.Куліш, В.Антонович, М.Драгоманов). І незважаючи на суб'єктивне сприйняття цими мислителями своєї ідеологічної діяльності, об'єктивною (особливо з точки зору *наших сучасних* знань про події майбутнього) метою пропаганди їх ідей було: через усвідомлення українським етносом своєї культурної, мовної, історичної і, врешті, цивілізаційної *іношості* подолати універсалістські претензії *“общерусской”* ідеологічної доктрини. У своїх памфлетах Хвильовий продовжує цю традицію конструювання української особності, але, звичайно, вже в інших історичних умовах, в умовах

реалізації комуністичної схеми історичного розвитку. Він пише про необхідність подолати “слов’янофільську теорію самобутності” в межах “общерусской” єдності і застосувати до нашої дійсності “теорію комуністичної самостійності”.

Є всі підстави вважати, що Росія була “відлучена” Хвильовим від “азіатського ренесансу” не в останню чергу під впливом книги Шпенглера (хоча географічно Росія, зрозуміло, знаходиться і в Азії). Ідеї “Присмерків Європи” допомогли Хвильовому навчитися сприймати російську ментальність, її мову і культуру як “Великого Чужинця”. Шпенглер, на протигагу фаустівській культурі як культурі волі, характеризує російську душу так: “Русская безвольная душа, прасимволом которой предстаёт бесконечная равнина, самоотверженным служением и анонимно тщится затеряться в горизонтальном братском мире. Помышлять о ближнем, отталкиваясь от себя, нравственно возвышать себя любовью к ближнему, каются ради себя - все это выглядит ей знаком западного тщеславия и кощунством, как и мощное взыскание неба наших соборов в противоположность уставленной куполом кровельной равнине русских церквей”¹⁷. Шпенглер далі говорить про російське розуміння правди як “безымянного согласия призванных”. Не дивно, що для Хвильового, який говорить про волю до життя, елітну особистість творця, що протиставила себе невігластву масової людини (“просвіти” у термінології Хвильового), образ такого знеособлюючого колективізму росіян не міг імпонувати¹⁸.

Для розуміння взаємодії у поглядах Хвильового класового і національного елементів на шляху до комунізму потрібно навести і прокоментувати хоча б таку цитату: “Ми є справді-таки незалежна держава, що входить своїм республіканським організмом в Радянський Союз. І самостійна Україна не тому, що цього хочемо ми, комуністи, а тому, що цього вимагає залізна й непоборна воля історичних законів, тому, що тільки таким чином ми прискоримо класову диференціацію на Україні. Коли якась нація... виявляє свою волю протягом віків до виявлення свого організму як державної одиниці, тоді всякі спроби так чи інакше затримати цей природний процес, з одного боку, затримують оформлення класових сил, а з другого - вносять елемент хаосу вже в світовий загальноісторичний процес”¹⁹. Відштовхуючись від цієї основи, далі вже виникає думка, що розбудовувати російську культуру в Україні в цих конкретно-історичних умовах є справою контрреволюційною по суті²⁰.

Хвильового, безперечно, можна віднести до сповідувачів тих ідей, яким Карл Попер присвятив свою книгу “Злиденність історизму”: “Пам’яті незчисленних чоловіків і жінок всіх переконань, націй і рас, що стали жертвами фашистської та комуністичної віри в Незмінні Закони Історичної Необхідності”. При такому підході історія бачиться такою, що нею керують об’єктивні закони розвитку, і на основі їх відкриття можна передбачити шляхи розвитку людства; далі історія спрямовується до певної мети - ідеального стану досконалості (у даному випадку - комунізму). І таке поєднання принципів телеології та причинності притаманне також поглядам Хвильового. Отже, “механіка” функціонування людського світу з його точки зору нам відома. Цей світ строго детермінований законами історичного

розвитку, що їх відкрили Маркс і Енгельс. У нації теж є закони свого розвитку, але вони не можуть не бути складовими більш глобальних закономірностей марксистського вчення. Фактично, за Хвильовим, можливість нації розвинути до кінця, проявити свій внутрішній енергетичний потенціал і буде складовою прогресивного руху на шляху до комунізму. Завдання комуніста - *відповідати* цим єдино вірним законам. Тому не потрібно вносити “хаос” у рух історії, виступаючи проти ще однієї “залізної” закономірності, навпаки, потрібно всіляко сприяти розвитку національного фактору (у нашому випадку - українського), що і буде рівнозначним прийняттю, розумінню і розвитку комуністичної ідеї. Таке зміщення смислів й акцентування уваги на особливій ролі нації в порівнянні з класовим чинником, навіть обумовленості класового національним (затримка з розвитком нації затримує і формування класових сил), і робить Хвильового не просто комуністом, а націонал-комуністом.

У деяких публікаціях зустрічається думка, що Хвильовий лише *удавав* із себе комуніста, і комуністична термінологія у його писаннях - це лише зовнішній засіб, що ніяк не характеризує внутрішню суть його національного, в цілому, світогляду. Справжній же Хвильовий, безперечно, - націоналіст. На нашу думку, більш адекватним для розуміння світогляду Хвильового є його бачення таким, що ми вже вище назвали *суперечливою єдністю* комуністичного і національного начал.

Він справді був переконаний, що в тих конкретно-історичних українських реаліях не можна бути комуністом, не будучи націоналістом (націоналістом у розумінні вияву “*почуття належності*” за Б.Шейфером)²¹. Цими переконаннями він послуговувався і в житті.

Тепер детальніше про “*азіатський ренесанс*”. В ідеї “*азіатського ренесансу*” поєднано, здавалося б, не поєднуване у тогочасних ідеологічних реаліях “*Совєтської*” України - більшовицька класова теорія й ідеї Шпенглера. Але на що більшість сучасних дослідників чомусь знову ж таки намагаються не звертати увагу, так це на ідею, що “*азіатський ренесанс*”, центром якого виступає Україна, розгортається як складова реалізації четвертого, пролетарського культурно-історичного типу, тобто стає необхідним етапом на шляху до побудови комуністичної формації. Намагання тлумачити погляди Хвильового з применшенням їх комуністичної складової, мабуть, можна пояснити відповідною ідеологічною заангажованістю дослідників.

Після того, як у ХІХ ст. остаточно була сконструйована цивілізаційна опозиція “*Захід-Схід*”, неможливо було вже визначати свою власну цивілізаційну приналежність без її врахування. Особливо це було важливим для народів південно-східної Європи, до яких належить і український. Тому Хвильовий і конструє історіософську теорію “*межовості*” як географічну локалізацію ментально-психологічних та цивілізаційних особливостей української нації.

Потрібно мати на увазі, що дихотомія “*Захід-Схід*” формувалась на Заході і з точки зору європоцентричного способу мислення. Тому при характеристиці першого смислового полюсу (Заходу) превалюють позитивні оцінки, а при характеристиці Сходу - навпаки. Захід - це демократія, Схід - деспотизм; Захід - це динамізм, Схід - застій, нерухомість; Захід - модернізація,

Схід - традиційність, ритуал; Захід - ринок, Схід - базар тощо. Натомість Хвильовий наділяє Схід позитивними характеристиками.

У першому своєму памфлеті *“Камо грядеши?”* він ще відносить ренесанс лише до сфери мистецтва: *“Говорячи про азіатський ренесанс, - пише він, - ми маємо на увазі майбутній нечуваний розквіт мистецтва таких народів, як Китай, Індія і т.д. Ми розуміємо його як велике духовне відродження азіатськи-відсталих країн”*²². У пізніших памфлетах та листах Хвильовий розуміє його вже як цивілізаційний феномен та як політичну настанову.

Якщо тепер спробувати реконструювати погляди Хвильового на цю проблему, то виходить такий логічно несуперечливий образ ідеї *“азіатського ренесансу”*. Насамперед, Україна бачиться йому складовою азіатської цивілізації. Він її ще називає *“Азіатською Хохландією”*, але з поправкою про перебування України на межі Азії. Сама ж ідея відродження, що йде з Азії, нав'язана, мабуть, творами Володимира Леніна (*“Ленін ніс світло з Азії”*) про революційну роль колонізованих народів Сходу у майбутніх подіях світової історії. У зв'язку з революційними подіями в Китаї, Індії, Ірані та Туреччині Ленін писав про *“пробудження Азії”*, Азію як *“паливний матеріал у світовій політиці”*, *“відсталу Європу і передову Азію”* і був переконаний, *“...що в грядущих вирішальних боях світової революції рух більшості населення земної кулі, спочатку спрямований на національне визволення, обернений проти капіталізму й імперіалізму, і, може, відіграє далеко більшу революційну роль, ніж ми сподіваємось”* та *“селяни колоніальних країн, незважаючи на те, що вони зараз ще відсталі, відіграють дуже велику революційну роль в наступних фазисах світової революції”*²³.

Сполучення економіки Заходу і вольового духу Сходу і дасть те піднесення, що його в термінології Шпенглера можна назвати народженням нового культурно-історичного типу, а географічним місцем його виникнення буде Україна. Євразія як синонім України (як тут не згадати російський варіант євразійської теорії, в якій *“континентом Євразією”* виступає вже Росія) є у Хвильового тією *“південно-східною республікою комун”*, що знаходиться *“на межі двох великих територій, двох енергій”*²⁴. Він не вірить, що європейський пролетаріат зможе самостійно розпочати рух до комунізму, бо він знаходиться під сильним впливом *“третього стану”*²⁵, тобто буржуазії. Від Європи майбутня, комуністична епоха може взяти економічну основу (*“міцну матеріальну базу для азіатських конкістадорів”*²⁶). Від Азії - енергію. Тип людини, що наповнений цією енергією, Хвильовий за аналогією із завойовниками Америки називає конкістадорським і переконує, що *“тільки конкістадори Великого Сходу утворюють четвертий культурно-історичний тип, що тільки вони виведуть людськість на шлях комуністичних революцій”*²⁷. Таким чином, саме в Україні відбудеться поєднання ментальності і культури Сходу і Заходу, саме тут азіатські конкістадори стануть західниками²⁸, і саме тут *“під дальній гул барикадних боїв спалахне багряно-голубим п'ятикутником над темною європейською ніччю”*²⁹ *“азіатський ренесанс”* як початок нової світової комуністичної революції. Після неї ж обов'язково настане комунізм або ще *“четвертий культурно-історичний тип”*. Таким чином, *“азіатський ренесанс”* у Хвильового є не зовсім азіатський. Тут Європа лише оновлює себе за допомогою Азії на українській

території і, звичайно ж, за допомогою представників української нації.

Як бачимо, погляди Хвильового виступають зашифрованим виявом ідеї українського месіанізму. Але специфіка такого месіанізму полягає в тому, що твориться він людиною з атеїстичним типом світогляду. Часи ж первинного месіанізму (на зразок польського, який функціонував у межах панівного релігійного типу свідомості) вже пройшли, і тому ідея месіанізму конструюється Хвильовим як *раціонально-необхідна*. Між іншим, з цієї точки зору месіанські мотиви в ідеологічній програмі кирило-мефодіївців, що приписують М.Костомарову, - "*Книгах буття українського народу*" - мали автентичніший характер хоча б тому, що розвивалися саме в межах християнської релігійної парадигми. Хвильовий же усвідомлено пише, що його ідеї *повинні* відноситись до месіанського типу: "*Коли ти будеш шукати тут елементи месіанізму, ти їх, звичайно, знайдеши*", - вустами персонажа із "*Санаторійної зони*", Анарха, проголошує він свої думки.

Таким чином, історіософські ідеї Хвильового розвивалися під впливом трьох світоглядно-філософських традицій: матеріалістичного розуміння історії з ідеями Леніна включно, теорії Шпенглера та української національної ідеології. Об'єктивно ідея "*азіатського ренесансу*" "*працювала*" на творення уявного стану відрубності України, її культури та історичного шляху розвитку від Росії. Така "*мисленнева фігура*" є необхідною складовою функціонування самостійного типу національної свідомості, через яку Хвильовий у своїх поглядах надає Україні статус суб'єкта історичного процесу. Більше того, на основі цих поглядів Хвильовий, долаючи провінційний статус України, виводить її у творці світової історії. Уявлення про "*азіатський ренесанс*" безперечно є "*утопією*" у мангеймівському розумінні цього слова. Ну, а "*месіанські потуги*" Хвильового є наслідком рефлексивного конструювання, що і вказує на їх неавтентичність.

¹По-різному оцінюється націоналістичними ідеологами та науковцями ідеологічна приналежність самого Хвильового. Для Донцова було істиною, що Хвильовий "*приймає комунізм*". "*Він без застережень пішов за вітром зі Сходу*". Трагедія Хвильового дуже нагадує йому трагедію Гоголя: "*Обидва писали про своє роздвоєне Я*" (Донцов Д. Українсько-советські псевдоморфози // Донцов Д. Дві літератури нашої доби. - Львів, 1991. - С.101). Ще один із відомих вчених й ідеологів націоналізму Юрій Бойко, навпаки, вважав, що Хвильовий змушений був маскуватись, але своїх націоналістичних поглядів не зрев'ював "*ні на йоту*" до останніх днів свого життя (Бойко Ю. Микола Хвильовий // Бойко Ю. Вибране. - Мюнхен, 1971. - Т.1. - С.126). На думку ж сучасного дослідника творчості письменника Андрія Степаненка, Хвильовий "*за духом був не українським письменником*", а цілком лояльним комуністом, чия творчість перебувала під цілковитим впливом прочитаних ним російських класиків (Степаненко А. Хвильовий без німби // Український засів. Часопис національної інтелігенції. - 1994. - №4. - С.72). Але які б думки не висловлювались дослідниками стосовно ідеологічної ідентичності Хвильового, не викликає сумніву, що його ідеї, будучи поставленими і осмисленими і в умовах "*Советської*" України, і в еміграційному культурно-світоглядному контексті, об'єктивно відіграли важливу роль у становленні, особливо серед інтелігенції, почуттів української національної особистості, розумінні антиукраїнськості більшовицької ідеології.

²Донцов Д. Українсько-советські псевдоморфози // Донцов Д. Дві літератури нашої доби. - Львів, 1991. - С.93-108; Бойко Ю. Микола Хвильовий // Бойко Ю. Вибране. - Мюнхен, 1971. - Т.1. - С.111-132; Голубенко П. Хвильовий і Шпенглер // Сучасність. - 1963. - №5. - С.53-70; Лисяк-Рудницький І. Микола Хвильовий // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. - К.: Основи, 1994. - Т.2. - С.121-124; Шерех Юрій. Літ Ікара (Памфлети Миколи Хвильового) // Шерех Юрій. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. - Харків: Фоліо, 1998. - Т.2. - С.136-184; Вдовиченко Г.В. Історіософія та філософська антропологія

М.Г.Хвильового // Мультиверсум. Філософський альманах. - К.: Український Центр духовної культури, 2005. - Вип.50. - С.74-82; *Дзюба І.* Микола Хвильовий: "Азіатський ренесанс" і "психологічна Європа" // Дзеркало тижня. - 2005. - №40(568). - 15-21 жовтня; *Мейс Джеймс.* Буремний дух розстріляного відродження (Микола Хвильовий) // Сучасність. - 1994. - №11. - С.31-43; №12. - С.73-82; *Пахаренко В.* Суть та еволюція ідеології М.Хвильового // Розбудова держави. - 1996. - №7. - С.44-48; *Родін В.* Історіософські концепції М.Хвильового та О.Шпенглера на зламі епох: точки зіткнення і розбіжності // Сіверянський літопис. - 2001. - №2. - С.114-117; *Степаненко А.* Вказ.праця. - С.69-85; *Толочко О.* The Good, the Bad and the Ugly // Критика. - 1998. - №7/8. - С.24-31.

³*Липинський В.* Релігія і церква в історії України // Політологічні читання. - 1994. - №1. - С.259.

⁴Там само. - С.254.

⁵Там само.

⁶Правда, якщо заглибитись у ХІХ ст., то образ України-"між" можна зустріти вже у великого французького письменника Оноре де Бальзака, коли у "Людській комедії" він писав, що "жителі України, Росії, долин Дунаю, одним словом, слов'янські народи, є єдиною ланкою між Європою й Азією, між цивілізацією та варварством" (Цит. за: *Толочко О.* Вказ. праця. - С.30).

⁷Шпенглерівські роботи, і особливо його "Примерки Європи", що вийшла російською мовою у 1923 р., мали величезний вплив на ідейне становлення Хвильового. Так, неможливо навіть зрозуміти деякі "темні" місця його художніх творів без урахування цього впливу Шпенглера. Наприклад, у "Сентиментальній історії" є такий діалог:

"- Сестро! - говорю я далі. - Ти не знаєси, хто буде цезарем майбутньої імперії - світовий мільярдер чи світовий чиновник?"

І каже сестра крізь сльози:

- Яка ти чудна, Б'яню, хіба ця думка і тебе тривожить?" (Хвильовий М. Сентиментальна історія // Хвильовий М. Твори: У 2 т. - К., 1990. - Т.1. - С.533).

Власне, це є перенесення у художній твір тих ідей, що розроблялись Шпенглером у книзі "Прусактво і соціалізм" (вперше на цей зв'язок вказав у своїй статті П.Голубенко (Див: *Голубенко П.* Хвильовий і Шпенглер).

Що ж до впливу іншого представника циклічних теорій - Миколи Данилевського, то потрібно сказати, що його ім'я лише раз згадується у памфлеті "Україна чи Малоросія?" поряд з назвою його роботи "Європа і Росія" (Хвильовий М. Україна чи Малоросія? // Хвильовий М. Твори: У 2 т. - К., 1990. - Т.2. - С.610). Але терміном Данилевського "культурно-історичний тип" Хвильовий послуговується досить часто. Тому можна припустити, що в загальних рисах ідеї Данилевського йому були знайомі. Про щось більш конкретне говорити важко.

⁸*Хвильовий М.* Україна чи Малоросія? - С.610.

⁹Там само. - С.611.

¹⁰Там само. - С.612.

¹¹Там само.

¹²*Хвильовий М.* Листи до Миколи Зерова // Хвильовий М. Твори: У 2 т. - К., 1990. - Т.2. - С.860.

¹³*Зеров М.* До джерел // *Зеров М.* Твори: У 2 т. - К., 1990. - Т.2. - С.577-578.

¹⁴*Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / Пер. с нем. - М., 1993. - Т.1: Гештальт и действительность. - С.163-164.

¹⁵Там само. - С.170.

¹⁶Ось його характеристика фашизму: "Азіатський ренесанс визначається не тільки відродженням класичної освіченості, але й відродженням сильної й цільової людини, відродженням нового типу відважних конкістадорів, що за ними сумує й європейське суспільство... Сьогодні фашизм прийшов цей порядок зміцнити. І хоч цей прихід запізнілий, але це досить вдала й вчасна вилазка: темперамент фашизму не може не викликати симпатію" (Хвильовий М. Україна чи Малоросія? - С.614). Ще про фашизм: "Фашистська мужня цільність мусить бути ближчою нам від рідної розляпаної психіки" (Там само. - С.597).

¹⁷*Шпенглер О.* Указ. соч. - С.489.

¹⁸Психологізм стає основоположною рисою російської літератури, починаючи з другої половини ХІХ ст. А Хвильовий ніби говорить щось схоже, коли пише про "психологічну Європу". Тому потрібно чіткіше вказати на ті смисли, що їх надав Хвильовий цьому поняттю. Для нього є велика різниця між "психологічною Європою" і "психологічною Росією". Стосовно російського психологізму Хвильовий пише, що "велика російська література є, перш за все, література песимістична, вірніше, пасивно-песимістична... Російський

пасивний песимізм виховував кадри “лишних людей”, так би мовити, паразитів, “мечтателів”, “людей без определенных занятий”, “нытиков”, “сіреньких людей двадцятого числа” (Хвильовий М. Україна чи Малоросія? - С.601).

І навпаки, тип людини, що притаманний “психологічній Європі”, Хвильовий мислить “в перманентній волевій, інтелектуальній і т.д. динаміці. Це та людина, що її завжди й до вінців збурено в своїй біологічній основі. Це - європейський інтелект в кращому розумінні цього слова. Це - коли хочете - знайомий нам чорнокнижник із Вюртемберга, що показав нам грандіозну цивілізацію й відкрив перед нами безмежні перспективи. Це доктор Фауст, коли розуміти його як дотитливий людський дух. Фауст безсмертний, поки живуть сильні, здорові люди, - от що я розумів під психологічною Європою” (Хвильовий М. Листи до Миколи Зерова. - С.860).

Донцов, поглиблюючи таке розуміння, розвиває ідею “психологічної Європи” далі: “На Заході, в країні пристрасної краси, - пише він, - там, де не в матерії бачиться суть життя, а в енергії, якою є й сама матерія, лише в формі спокою. В цій енергії є для Заходу вся поезія і смисл існування. Лише в літературі Заходу найдемо не “грусть-тоску”, а велику радість життя” (Донцов Д. “Росія чи Європа?” та інші есеї. - К., 1992. - С.19).

¹⁹Хвильовий М. Україна чи Малоросія? - С.591.

²⁰Там само.

У межах теорії “боротьби двох культур” в тодішній Україні протилежна думка, яка належить секретарю ЦК КП(б)У Дмитру Лебедю, звучить так: “Поставити собі завдання активно українізувати партію, а відповідно і робітничий клас... зараз буде для інтересів культурного руху мірою реакційною, бо націоналізація, тобто штучне насадження української мови в партії і робітничому класі за нинішнього економічного, політичного і культурного співвідношення між містом і селом... означає стати на точку зору нижчої культури села порівняно з вищою культурою міста” (Цит. за: Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х - 30-х років: соціальний портрет та історична доля. - К., 1992. - С.74-75).

²¹А інакше як зрозуміти слова з його передсмертної записки, яку він склав перед своїм самогубством: “Хай живе комунізм. Хай живе соціалістичне будівництво. Хай живе комуністична партія!” Хвильовий що - і в передсмертному стані веде “подвійну гру”?

²²Хвильовий М. Камо грядеши? // Хвильовий М. Твори: У 2 т. - К., 1990. - Т.2. - С.417.

²³Ленін В.І. Доповідь про тактику РКП 5 липня // Ленін В.І. Повне зібрання творів. - К., 1974. - Т.44. - С.36.

²⁴Хвильовий М. Україна чи Малоросія? - С.615.

²⁵Він же. Листи до Миколи Зерова. - С.865.

²⁶Він же. Україна чи Малоросія? - С.614.

²⁷Там само. - С.617.

²⁸Там само. - С.619.

²⁹Він же. Камо грядеши? - С.415.

The historiosophical conceptions of the Ukrainian writer Mykola Khvylyovy are analysed. The influence of three traditions of philosophical outlook on his historiosophical ideas is investigated.

Отримано 5.09.2006.